

A Comparative Analysis of Fundamental Religious Beliefs of Taliban and Salafism: Some Solutions for Iran's Foreign Policy

Saeid Sorkhi Khozani *

Ph.D Student, Department of Islamic Philosophy and Theology, University of Ilam, Ilam, Iran

Ali Abedi Ranani

Assistnat Professor, Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehrn, Iran

Ali Karbala'i Pazoki

Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Introduction

Each Islamic denomination follows its respective beliefs to forge connections with other Islamic denominations and even non-Islamic religions. Religion plays a pivotal role in shaping their comprehension of Self, Other, and the approach towards communicating with others, ranging from acceptance to excommunication. In other words, religious beliefs constitute a foundation that governs the relations between different religions. A precise and nuanced understanding of

* Corresponding Author: Saeedsorkhi8@gmail.com

How to Cite: Surkhi Khozani, S., Abedi Renani, A & Karbalai Pazuki, A., (2024), "A Comparative Analysis of Fundamental Religious Beliefs of Taliban and Salafism: oome oouwoas for Irnn's oorggg ooyyyy. *Political Strategic Studies*, 13(48), 185-222. Doi: [10.22054/QPSS.2023.73455.3232](https://doi.org/10.22054/QPSS.2023.73455.3232).

diverse Islamic denominations is essential for avoiding the one-size-fits-all perspective that may see the diverse groups in the same way. Such an understanding paves the way for recognizing historical, religious, and social distinctions, facilitating more informed and effective approaches to interact with different religious groups.

The teachings of the Quran and the prophetic tradition prohibit sectarian conflicts, underscoring the unity and convergence among followers of different Islamic denominations. The empathy and convergence seem to be crucial, especially considering the constant efforts by the Western world to sow discord and division within Islamic countries. For example, the establishment of ISIS in the Middle East involved the Muslim nations, with the ultimate aim of ensuring security for Israel. Recently, the resurgence of the Taliban in Afghanistan has made it essential to reassess their foundational beliefs, laying the groundwork for fostering more symbiotic relations with them.

The Deoband school of thought is considered one of the influential Islamic denominations in the recent developments of the region. Deobandis adhere to the Hanafi school of Islamic jurisprudence (*fiqh*) and Maturidism as a school of Islamic theology. The Deobandi movement emerged with the purpose of opposing the British East India Company. Due to their concerted efforts, Deobandis rapidly spread across the Indian subcontinent, later establishing a significant base in Pakistan and Afghanistan and founding religious schools and educational centers there. The Taliban group is one the movements developed out of the adherence to the religious beliefs of the Deoband school of thought. Against this backdrop, the present research aimed

to examine three key issues: the fundamental religious beliefs of the Taliban, the distinction between the Taliban and Salafism, and suggestion for Iran's strategic foreign policy towards these groups with an eye to their religious beliefs.

Literature Review

Authored by Khalil Ahmad al-Saharanpuri, the book *Al-Muhannad 'ala al-Mufannad* [The Sword on the Disproved] not only provides responses to the inquiries posed by Wahhabi scholars but also elaborates on the beliefs of the scholars from Darul Uloom Deoband. The book unveils the conspiracies of adversaries and elucidates the true teachings of the venerable figures of Maturidism. The collection of essays titled *Maghalat Al-Kawtheri* [Kawtheri's Essays] includes miscellaneous essays written by Muhammad Zahid al-Kawthari. The collection contains some essays that oppose the Wahhabi thought. While dismissing Wahhabism, al-Kawthari delves into the core beliefs of the Deoband school of thought. In the article titled "Taliban and Deobandism" (2018), Mohammad Bagher Hassani examined the relationship between the Taliban and the Deobandi school. The author compared some Deobandi concepts with Wahhabism and other Sunni sects, highlighting their shared aspects as well as distinctions. Hassani's descriptive-analytical research also focused on Islamic groups, such as the Taliban, which are recognized for their adherence to the theological doctrines of Maturidism.

In addition to comparative studies, there are also reference works on the theological beliefs of Maturidism and Wahhabism. A notable work is *Kitab al-Tawhid* [Book of Monotheism] by Abu Mansur al-

maturidi, considered the canonical source for followers of the maturidi school of theology. Abu Mansur al-Maturidi refers to imitation in belief and faith as a wrong approach, focusing on the logical and narrative-based examination of the theological foundations of Maturidism. The book *Minhaj al-Sunnah al-Nabawiyyah* [The Path of Sunnah of the Prophet] was written by Ibn Taymiyyah, a prominent Hanbali scholar considered as a founder and iconic figure of Salafism. The book deals with religious beliefs as well as several jurisprudential opinions and fatwas of Ibn Taymiyyah, including his unconventional views on refraining from visiting graves, and resorting to blessings and supplications. In addition, the article titled “Investigation of the Factors Affecting the Change in Iran’s Political-Defense Approach Towards the Taliban” (Parizad & Shahrestani, 2022) examined Iran’s foreign policy strategies concerning the Taliban group, highlighting the role of environmental factors and global structures.

Materials and Methods

The present study used the library method to collect and analyze the data.

Results and Discussion

According to the research results, the Taliban originated from Maturidi theology and Deobandi religious centers in Pakistan, and Salafism has its roots in the Wahhabi theology. Despite common origins, there are fundamental differences between the Taliban and

salafism, manifesting in salient theological and religious issues such as monotheism in worship, intercession, and the stance towards the shia. Notably, the Taliban, in contrast to Salafism, exhibits a broader, universalist approach to acceptance of and interactions with other groups, particularly the Shia. According to the religious teachings, unity and convergence are not merely tactical considerations but fundamental principles of the Islamic faith. Therefore, the foreign policy strategy of Islamic states should be aligned with religious teachings. The Islamic Republic of Iran, as an Islamic state, seems to have anchored its foreign policy on this principle. Considering geopolitical borders and ideological considerations, Iran has established positive relations with the Taliban group, showing tolerance in border conflicts and water dispute.. Iran's foreign policy towards the Taliban is characterized by Iran's concern about the formation of Salafi and Wahhabi groups in Afghanistan. Therefore, given the doctrinal differences between these groups, Iran views the relations with the Taliban as appropriate to prevent the establishment of Salafi groups in its eastern neighbor. Moreover, Iran's foreign policy can pursue cooperation and relations with the Taliban against a common adversary, namely the United States.

Conclusion

A comprehensive understanding of Islamic intellectual and religious schools is crucial to reach an accurate interpretation of the foundations of Islam. Knowledge about different schools of thought can offer a better understanding of religious teachings, facilitating a more accurate interpretation of religious doctrines and beliefs. Moreover, as

indicated by the findings, such an understanding can aid in devising foreign policy strategies in dealing with diverse religious groups.

Keywords: Theological Foundations, Taliban, Salafism, Iran, Strategic Foreign Policy

بررسی تطبیقی مبانی اعتقادی طالبان و وهابیت؛ راهکارهایی برای سیاست خارجی ایران

سعید سرخی خوزانی* دانشجوی دکتری فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

علی عابدی رنانی استادیار علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

علی کربلایی پازوکی دانشیار گروه فلسفه اسلامی و کلام، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

از عوامل شایسته تحقیق درباره یک مذهب اسلامی، روابط آن مذهب و پیروان آن با پیروان سایر مذاهب اسلامی است. این روابط در مبانی اعتقادی آنها ریشه دارد. بر این اساس، سیاست خارجی راهبردی دولت‌های اسلامی نیز در کنار سایر عوامل از آموزه‌های دینی آنها اثر می‌گیرد. یکی از این مذاهب اسلامی عمده در جنوب شرق آسیا، مذهب ماتریدیه است که تأثیر به‌سزایی در عملکرد سیاسی و اعتقادی طالبان در افغانستان داشته است. این مذهب در قرن نوزدهم با الهام از اندیشه‌های کلامی علمای ماتریدی از جمله شاه ولی‌الله دهلوی با اهداف ضد استعماری و با تکیه بر جهاد در مقابل کفار در هندوستان شکل گرفت. در این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای به تحلیل و مقایسه مبانی اعتقادی گروه طالبان و وهابیت پرداخته می‌شود و این نتیجه حاصل شد که این دو گروه در برخی موضوعات کلامی مهم مثل توحید، زیارت، توسل، شفاعت و تفکیر شیعیان با یکدیگر اختلاف دارند. طالبان بر اساس این مبانی کلامی خود، پذیرش بیشتری نسبت به شیعیان دارند. در نتیجه، ارتباط ج.ا. ایران با طالبان و گروه‌های وهابیت بر اساس مبانی اعتقادی آنها باید متفاوت باشد.

واژگان کلیدی: دیوبندی، ماتریدیه، طالبان، وهابیت، تکفیر.

مقدمه

مذاهب اسلامی هر یک بر اساس مبانی اعتقادی خود به برقراری رابطه با مذاهب اسلامی دیگر و حتی مذاهب غیراسلامی می‌پردازند. مذهب در فهم آنها از خود، دیگری و چگونگی ارتباط از پذیرش گرفته تا تکفیر نقش تعیین‌کننده دارد. به بیان دیگر، مذهب و دیدگاه اعتقادی در حکم زیربنایی است که تعیین‌کننده روابط بیرونی آنها با دیگر گروه‌هاست. مذاهب اسلامی شامل گروه‌های بسیاری هستند که درک دقیق و درست آنها، این بینش را به ما خواهد داد که همه را به یک چشم ننگریم و بتوانیم تمایزات تاریخی، اعتقادی، اجتماعی آنها را بهتر تشخیص دهیم و متناسب با این تمایزات، با آنها مواجه شویم.

آموزه‌های قرآن و سنت نبوی بر اتحاد و همگرایی بین پیروان مکاتب مختلف اسلامی تاکید و از تنازع و درگیری‌های فرقه‌ای نهی می‌کنند. ضرورت این همدلی در جایی بیشتر مشخص می‌گردد که دانسته شود جهان غرب بدنبال ایجاد اختلاف و تجزیه در کشورهای اسلامی بوده و هست. تاسیس داعش در منطقه و درگیر کردن کشورهای مسلمان با هدف ایجاد امنیت برای اسرائیل صورت گرفته است. در چنین شرایطی و خصوصاً بعد از به قدرت رسیدن مجدد طالبان در افغانستان لازم است به بازبینی فهم خود از مبانی اعتقادی این گروه پرداخته تا زمینه برقراری روابطی همزیستانه‌تر با این گروه فراهم شود.

یکی از مذاهب اسلامی تاثیرگذار در روند تحولات منطقه مکتب دیوبند^۱ است که از نظر فقهی حنفی و از نظر کلامی ماتریدی هستند. دیوبند بر اساس مبانی کلامی و اعتقادی خود با هدف تقابل با کمپانی هند شرقی که وابسته به انگلستان بود شکل گرفت. دیوبندی‌ها بخاطر اهتمام خاصی که در این راستا داشتند بسیار سریع در شبه قاره هند و بعدها در پاکستان و افغانستان گسترش یافتند و مدارس مذهبی را ساختند (خامنه‌ای، ۱۳۴۷: ۴۰-۴۸). یکی از جریان‌های وابسته به این مدارس مذهبی، گروه طالبان هستند. این گروه یک جنبش اسلامی است که بر اساس مبانی کلامی دیوبند بوجود آمدند. در این پژوهش نشان داده می‌شود اولاً مبانی کلام اعتقادی طالبان چیست، ثانیاً چه تمایزاتی با وهابیت

---

۱. نام مکتب دیوبند از شهری به نام دیوبند در ایالت اوتارپرداش گرفته شده است. این مکتب مذهبی در مسائل کلامی

پیرو ابومنصور ماتریدی هستند.

دارند و ثالثاً سیاست خارجی راهبردی ایران در برابر این دو گروه بر اساس مبانی کلامی آنها چگونه باید باشد؟

پیشینه پژوهش

در باره مکتب دیوبندی آثار معدودی وجود دارد. یکی از کتاب‌های مرجع در این زمینه کتاب «المُهَنْدُ عَلی الْمُهَنْدُ» (۱۳۹۴) تالیف مولانا خلیل احمد سهارنپوری است. در این کتاب ضمن پاسخ به پرسش‌های ارسال شده از سوی علمای وهابیت، عقاید علما و اکابر دارالعلوم دیوبند توضیح داده شده است. «المُهَنْدُ» ترجمان افکار، اندیشه‌ها و عقاید علمای ماتریدیه بوده است.

کتاب «مقالات کوثری» (۲۰۰۰م)، تالیف محمد زاهد کوثری که در زمینه‌های گوناگونی نوشته شده است. در این کتاب مقالاتی وجود دارد که در تضاد با اندیشه وهابیت است مانند: اللامذهبیة قنطرة اللادینیة؛ بناء مساجد علی القبور و الصلاة إلیها؛ خطورة القول بالجهة فضلاً عن القول بالتجسیم الصریح؛ ابن عبد الوهاب و الشیخ محمد عبده؛ او در این مقالات ضمن رد اندیشه وهابیت به عقاید مکتب دیوبندی هم اشاره دارد. محمد باقر حسنی در مقاله ای تحت عنوان «طالبان و دیوبندیسم» (۱۴۰۱) رابطه طالبان و مکتب دیوبندی را مطالعه کرده است. نویسنده مفاهیمی از دیوبند و نقاط اشتراک و افتراق آن با وهابیت و دیگر فرقه‌های اهل تسنن را ارائه و سپس برخی گروه‌های اسلامی مانند طالبان که از پیروان مذهب کلامی ماتریدیه شناخته می‌شوند را بررسی کرده است.

مطالعات غیر تطبیقی نیز درباره ماتریدیه و وهابیت وجود دارد مانند کتاب التوحید (بی تا) تألیف ابومنصور ماتریدی، مهمترین و نخستین منبع پیروان مکتب ماتریدی در علم کلام است. مولف این کتاب ابتدا نادرستی تقلید در عقیده و ایمان را یادآور شده و حاصل سخن او این است که هر یک از فرقه‌های مختلف دینی خود را بر حق و دیگران را باطل می‌دانند. او از طرفی مدعی است که پیرو سلف و پیشینیان می‌باشد، بنابراین پیروی از سلف به خودی خود نمی‌تواند دلیل بر حقانیت یک عقیده باشد و حقانیت یک عقیده مشروط بر این است که برهان عقلی آن را تأیید کند. وی در این کتاب فقط به بررسی عقلی و نقلی مبانی کلامی مکتب ماتریدیه می‌پردازد.

کتاب دیگر «منهاج السنه النبویه» (۱۴۰۶ق)، تألیف ابن تیمیه بحرانی حنبلی است. ابن تیمیه از بنیانگذاران مهم وهابیت و نمادهای این حرکت محسوب می‌گردد. در این کتاب اندیشه‌های اعتقادی و برخی از نظریات و فتاوی فقهی او مانند عدم زیارت قبور، تبرک و توسل و ... که مخالف با رای مشهور می‌باشد مطرح شده است. در باب اعتقادات کلامی وهابیت از ابن تیمیه کتاب‌هایی دیگر مانند الجواهر الباهر فی زوار المقابر تألیف شده است. رضا پرنیزاد در مقاله «بررسی مولفه‌های تاثیرگذار بر تغییر رویکرد سیاسی - دفاعی ایران در قبال گروه طالبان» (۱۴۰۰) به راهبردهای سیاست خارجی ایران در برابر گروه طالبان اشاره نموده است. وی در این مقاله با توجه به عوامل محیطی و ساختارهای جهانی، مولفه‌های دفاعی سیاست خارجی ایران را توضیح داده است.

وجه تمایز این پژوهش با دیگر تحقیقات موجود در این زمینه، این نکته است که در هیچ کدام از این پژوهش‌ها به راهبرد سیاست خارجی ایران که برخاسته از تفاوت‌های کلامی و اعتقادی دو گروه طالبان و وهابیت باشد اشاره نشده است. در منابع و تحقیقات یا به مبانی هر گروه بصورت جداگانه پرداخته شده است و اگر هم مقایسه‌ای صورت گرفته باشد، بر اساس تطبیقی که در این پژوهش انجام شده است نیست و یا اصلاً به این موضوع که راهبردهای سیاست خارجی می‌تواند از مبانی کلام اعتقادی اثر پذیرد اشاره نشده است.

چهارچوب مفهومی پژوهش

در این پژوهش ابتدا شکل‌گیری مکتب کلامی ماتریدیه که گروه طالبان به آن قرابت دارد و وهابیت که جریان تکفیری وابسته به آن است، توضیح داده و سپس اختلافات و تفاوت‌های این دو مکتب کلامی تحلیل و بررسی می‌شود و در آخر توصیه‌هایی در باب سیاست خارجی راهبردی دولت ایران در قبال گروه طالبان بر اساس مبانی اعتقادی و آموزه‌های دینی آنها ارائه می‌شود.

الف- شکل‌گیری مذهب ماتریدیه در بین طالبان و مذهب وهابیت در بین

تکفیری‌ها

شهر دیوبند در هندوستان به‌خاطر ساخته شدن مدرسه دارالعلوم در آنجا شهرت اسلامی و جهانی پیدا کرد. این مرکز علمی در سال ۱۹۹۷ م هنگامی که دیوبندی‌ها صدمین سال

تاسیس دارالعلوم را جشن می‌گرفتند در سراسر آسیای جنوبی حدود نه هزار مدرسه علمیه داشت که در اواخر قرن بیستم به حدود ده هزار مدرسه علمیه افزایش یافت (رشید، ۱۳۷۷: ۱۴۴).

دیوبندیان در فقه، منحصراً پیرو فقه حنفی و در عقاید کلامی عمدتاً دنباله‌رو ابومنصور ماتریدی هستند، البته در میان آنان هستند افرادی مانند ابوالحسن ندوی که از ابوالحسن اشعری پیروی می‌کنند. قاری محمد طیب، مدیر دارالعلوم دیوبند، در این باره می‌نویسد: در عرف علمای دیوبند اینگونه مشهور است که ماتریدی هستند، ولی جماعتی در بین آنان موجود است که به دلایلی خود را اشعری می‌دانند، اما احسن وجه این است که علمای دیوبند را ماتریدی مایل به اشعری حساب آورد و اختلاف بین اشعری و ماتریدیه همگی اختلاف صوری هستند. این شیوه جمع بین مذهب اشعری و ماتریدیه را دیوبندیان از شیخ نانوتوی اخذ کردند (نک، طیب، ۲۰۰۹م: ۲۱۱-۲۰۶).

دیوبندیان که اداره‌کننده مدارس مذهبی فراوانی در پاکستان بودند مسئولیت آموزش و سازماندهی جنگجویان طالبان را بر عهده داشتند. این مدارس مذهبی به سبب حمایت مالی و تحصیل شبانه‌روزی و رایگان، نقش اساسی در ایجاد گروه طالبان داشتند. یکی از این مدارس، مدرسه حقانی بود. طلاب مدرسه حقانی بعد از گذراندن یک دوره ده ساله به دریافت دانش‌نامه مفتخر می‌شدند. با ورود طالبان به عرصه سیاسی افغانستان، این مدرسه به پرطرفدارترین مدرسه در پاکستان تبدیل شد، به طوری که دست کم هشت وزیر حکومت طالبان از محصلان این مدرسه بودند و ده‌ها دیپلمه دیگر این مدرسه در پست‌هایی مانند حاکم ولایت، فرمانده، قاضی و... درآمدند (رشید، ۱۳۷۷: ۱۴۹-۱۴۷). علمای دیوبند در حمایت از طالبان تمام تلاش خود را انجام می‌دادند، به طوری که مفتی جمیل در این باره می‌گوید: «ما از اینکه به طالبان درس داده‌ایم به خود می‌بالیم و همیشه برای موفقیت آنها دعا می‌کنیم، چون آنان برای اجرای قوانین روشن اسلامی تلاش می‌کنند» (رشید، ۱۳۷۷: ۱۴۹-۱۴۷).

مبنای کلامی این مدارس بر پایه مبانی اعتقادی ابومنصور ماتریدی است. تمام استادان ماتریدی، بی‌واسطه یا باواسطه از شاگردان ابوحنیفه بوده‌اند. شاید همین امر سبب شده که ماتریدی افکار و اندیشه‌های خود را وابسته به ابوحنیفه بداند و بر آرای کلامی او اصرار

ورزد. بنابراین اساس و بنیاد اندیشه‌های ماتریدی الهام گرفته از ابو حنیفه است (جلالی، ۱۳۹۸: ۴۵). محمد ابو زهره در مقایسه آرای ابوحنیفه و آرای ابومنصور می‌گوید: «از مقایسه علمی میان نظریه‌های ابوحنیفه و آثار برجامانده از ابومنصور ماتریدی که در کتاب‌هایش آمده است آشکار می‌گردد آن دو در بیشتر مبانی هم رای بوده‌اند، بدین جهت عالمان چنین مقرر داشته‌اند: اندیشه‌های اعتقادی ابوحنیفه زیربنایی است که افکار ماتریدیه از آن منشعب شده است» (ابو زهره، ۱۳۸۴: ۲۹۱). بدین صورت بود که عقاید کلامی ماتریدیه بین طالبان ظهور پیدا کرد و زمینه گسترش آن در کشور افغانستان بعد از به قدرت رسیدن این گروه بوجود آمد.

تاریخچه‌ای از مذهب وهابیت

شکل‌گیری وهابیت در عربستان توسط محمد بن عبد الوهاب که پدرش از علمای معروف نجد جزیره العرب بود شروع گردید. او علوم دینی را از علمای برجسته عصر خویش در مدینه آموخت، سپس به بصره که مرکز فرقه‌های گوناگون بود رفت. اما او و استادش محمد المجموعی به سبب مخالفتشان با بعضی عادات دینی زندگی مردم از آنجا رانده شدند، بعدها او در تالیفاتش از آنها با جملاتی خصمانه یاد کرده است. محمد بن عبد الوهاب که امکانات مالی نداشت نتوانست به دمشق مهاجرت کند و به ناچار از راه احساء به نجد رفت. اما در آنجا هم با مخالفت‌های جدی روبرو شد و مجبور به ترک آنجا شد. او سرانجام سر از سکونت در درعیه در آورد و سکونت در این شهر برای او نقطه عطفی شد؛ زیرا خانواده سعودی او را حمایت کردند و شرایط تبلیغ او را فراهم آوردند، این حمایت از نظر آینده وهابیت مرحله مهمی محسوب می‌شود (Cook, JRAS, 1992, 2/2, 202-191).

عبد الوهاب در آنجا به ترویج مبانی خویش که برگرفته از نظرات ابن تیمیه بود پرداخت، به طوری که دشمنان خود را مشرک می‌خواند و موجبات گسترش آل سعود بر اساس مبانی وهابیت گردید. برای مشخص شدن کیفیت همکاری محمد بن عبد الوهاب با دولت سعودی، سخن الیاسینی بیان می‌شود: «تعالیم وهابی، حکومت سعودی را در جزیره العرب محکم و استوار کرد. محمد بن عبد الوهاب تاکید بسیار داشت که اطاعت حکام واجب است حتی اگر ظالم باشند. او امر حکام تا زمانی که با قواعد دین تضاد و مخالفتی

نداشته باشد باید اطلاعات شود، و علما قیّم و مسئول شرح و تفسیر آن قواعد هستند. محمد بن عبدالوهاب صبر در برابر ظلم حکام را توصیه و از قیام مسلحانه علیه حکومت نهی می‌کرد...» (هاشمی، ۱۳۹۸: ۷).

به نظر نویسندگان از آنجا که سیاست خارجی ریشه در ارزش‌ها و منافع گروه‌ها دارد و این ارزش‌ها و منافع در کنار عوامل دیگر متاثر از عوامل عقیدتی است، لازم است مبانی مذهبی طالبان و وهابیت که در این جهت موثر هستند بصورت تطبیقی بررسی گردد. برای مثال وقتی گروهی بر اساس مبانی کلام اعتقادی خود، شیعیان را کافر و کشتن آنها را جایز می‌دانند سیاست خارجی آنها در قبال دول شیعه از این عقیده اثر می‌پذیرد و همچنین بر سیاست خارجی دولت‌های شیعه نیز اثر می‌گذارد.

ب- بررسی تطبیقی کلام اعتقادی طالبان با وهابیت

موضوع کلام اعتقادی، ذات باری تعالی است؛ زیرا در این علم از توحید و افعال خداوند بحث می‌شود، اعم از افعالی که مربوط به این دنیا است مانند کیفیت خلق عالم، حدوث عالم، خلق اعمال و کیفیت نظام جهان و افعالی که مربوط به آخرت است مانند معاد، شفاعت و توسل. بنابراین کلام اعتقادی، دانشی است که از توحید و افعال خداوند و بندگان که مربوط به دنیا و آخرت است بحث می‌کند (لاهیجی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۶۳).

اینگونه که از تعاریف بر می‌آید در کلام اعتقادی از علم توحید، افعال خداوند، خلق اعمال، معاد و سایر نقلیات مانند توسل و شفاعت و برزخ و ... گفتگو می‌شود (تفتازانی، ۱۴۲۱ق: ۸). در ادامه به بررسی تطبیقی محورهای کلام اعتقادی از منظر دیوبندی طالبان و وهابیت پرداخته می‌شود. در این قسمت تاکید ما بر وجوه تمایز این دو گروه است که بالتبع در رابطه آنها با شیعیان به طور عام و دول شیعه به طور خاص اثر می‌گذارد.

توحید

محور اصلی مذهب وهابیت، توحید است به گونه‌ای که محمد بن عبدالوهاب سایر مسلمانان را دور از توحید و مشرک می‌خواند به دلیل اینکه توحید را به معنای پرستش خدای یکتا می‌داند (عبدالوهاب، ۱۴۱۸ق: ۳)، لذا مهم‌ترین پایه اندیشه وهابیون را باید در ذیل توحید و شرک بررسی کرد. از دیدگاه محمد بن عبدالوهاب و پیروان او، توحید بر

دو بخش است: توحید ربوبیت و توحید الوهیت. منظور آنها از توحید در ربوبیت توحید در خالقیت، و منظور از توحید در الوهیت توحید در عبادت است. از نگاه وهابیان، توحیدی که در برابر شرک قرار می‌گیرد ترکیبی از هر دو نوع توحید است. بنابراین امکان دارد کسی به یگانگی خداوند متعال در تشریح و تدبیر و آفرینش جهانیان معتقد باشد، اما «مشرک» باشد. بدین معنا که غیر خداوند را مورد «عبادت» قرار دهد بخاطر اینکه منظور آنها از توحید عبادی این است که فقط خداوند را عبادت کنیم و غیر او را نپرستیم (کرمانی، ۱۳۸۲: ۱۴).

تفسیری که وهابیان از «عبادت» ارائه می‌دهند آنچنان گسترده و وسیع است که هرگونه تعظیمی را شامل می‌شود. از این رو وهابیون معتقدند که مسلمانان با تقدیس برخی افراد یا مکان‌ها و حتی تعظیم قبور پیامبر و ائمه، در واقع آنان را عبادت می‌کنند. از نگاه اینان هرگونه توسل به اولیا و عرض حاجت در نزد قبور آنان از مصادیق کفر است (ابن غنام، ۱۴۰۳ق: ۸۴-۸۳). در نتیجه تفسیر خاص وهابیت از توحید موجب گردید تا اعمال مسلمانان که سالیان سال میان آنان رواج داشته و جزء فضایل به شمار می‌رفت، مورد سؤال قرار گیرد و شرک محسوب گردید. بن باز یکی از مفتیان وهابیت می‌گوید: «استمداد و استغاثه مردم در کنار مقبره بداوی و رأس الحسین در مصر و یا کارهایی که بعضی حجاج نزد قبر رسول خدا صلی الله علیه و آله انجام می‌دهند، همگی پرستش غیر خدا به شمار می‌رود و این امور از شرک جاهلیت اولی‌تر است» (بن باز، ۱۴۲۰ق، ج ۲: ۲۱).

اما دیدگاه ماتریدیه درباره توحید متفاوت از دیدگاه وهابیت است. ابومنصور ماتریدیه بر این عقیده است که اقرار به الوهیت، ربوبیت و وحدانیت خداوند از اصول دعوت انبیاء بوده، به گونه‌ای که بدون دعوت به توحید اصولاً دعوت و رسالتی شکل نگرفته و شعار همه پیامبران «لا اله الا الله» بوده است. باور مسلمانان به توحید، ناشی از باور به خدای یگانه‌ای می‌باشد که هیچ شریک، شبیه و مثلی برای او وجود ندارد و به همه صفات کمالی انصاف دارد و از همه صفات عجزی و نقصی منزّه می‌باشد (ماتریدیه، بی تا: ۶۱). ماتریدی در عبارتی دیگر می‌گوید: «خداوندی که برای الوهیت و عبادت استحقاق دارد، واحد بالذات است» (ماتریدیه، ۱۴۰۴: ۳۰۵-۳۰۶).

نتیجه‌ای که از گفتار ابومنصور حاصل می‌شود این است که او بین معنای عبادت و الوهیت و توحید، تفاوت معنایی قائل شده است و معنای توحید را به الوهیت و عبادت جاری نکرده و به خلط معنایی واژگان مبتلا نشده است آنگونه که وهابیت به آن قائل شده است.

نتیجه این دو تلقی از توحید در آنجا نمایان می‌گردد که طبق دیدگاه وهابیت اکثر مسلمانان به‌عنوان مثال در نتیجه اموری چون توسل به قبر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مشرک و کافر می‌شوند (ابن عابدین، ۱۴۱۵ق، ج ۴: ۴۴۹). چون وهابیت توحید را به معنای عبادت می‌گیرند یعنی فقط خداوند مورد پرستش قرار گیرد. لذا هرگونه اعمال و رفتاری که به نظرشان خارج از عبادت خداوند باشد مانند توسل را خروج از توحید و دخول در شرک قلمداد می‌کنند (بن باز، ۱۴۲۰ق، ج ۱: ۳۸). ولی طبق دیدگاه ماتریدیه که نزدیک به عقیده شیعیان در مورد توحید است، صرف جاری کردن شهادتین برای اسلام آوردن فرد کافی است و احترام و توسل به قبر پیامبر صلی الله علیه و آله موجب شرک و کفر نمی‌گردد، بطوریکه شاه ولی الله دهلوی از علمای دیوبندیه می‌گوید: «از آداب دعا تقدیم ثنا بر خداوند متعال و توسل به نبی است» (سهارنپوری، ۱۳۹۴: ۳۶).

برزخ

تفاوت دیگر بین دو گروه در اعتقاد به برزخ است. وهابیان به برزخ و حیات بعد از مرگ اعتقاد ندارند، بلکه این گروه معتقدند ارواح مردگان در مکانی نزدیک به خداوند حضور دارند اما دارای ادراک، تعقل، شنوایی و... نیستند. ارتباط ارواح با عالم دنیا به‌طور کلی قطع شده است و آنها علاوه بر اینکه از این دنیا اطلاعی ندارند کاری هم از آنها ساخته نیست. از این رو نباید به مردگان سلام کرد و آنها را مورد خطاب قرار داد و به آنان توسل کرد و از آنها کمک خواست (رضوانی، ۱۳۹۰: ۱۸-۱۷).

بن‌باز در مورد حیات برزخی می‌گوید: «بی‌شک کسانی که به پیامبر یا غیر او از اولیاء مانند ملائکه و اجنه پناه می‌برند معتقدند که آنان دعایشان را شنیده و حاجتشان را بر آورده می‌کنند، این اعتقادات انواعی از شرک اکبر است زیرا علم غیب را غیر از خدا کسی دیگر نمی‌داند. دلیل دیگر اینکه تصرفات و اعمال اموات در دنیا با مرگ منقطع شده است خواه پیامبر باشد یا غیر پیامبر، و ملائکه و اجنه نیز از ما غائب و به شئون خود مشغولند» (بن باز،

۱۴۲۰، ج ۲: ۵۵۲). بن باز همچنین در این باره می‌گوید: «به ضرورت دین، وارد شرعی دانسته شده است که رسول خدا در هر مکانی موجود نیست، و فقط جسم او در مدینه منوره است ولی روحش در جایگاه اهل بهشت است» (بن باز، ۱۴۱۵ق: ۳۸۰).

اما تفاوت دیدگاه علمای دیوبند و ماتریدی با وهابیت در مورد حیات برزخی پیامبر این است که این گروه معتقدند پیامبر در مرقد خود زنده است و حیاتش مشابه حیات دنیوی است بدون آنکه مکلف باشد و این نوع حیات مخصوص به تمام انبیا و شهدا است (سهارنپوری، ۱۳۹۴: ۳۸). این تفاوت در عقیده به برزخ باعث می‌شود که ماتریدی به برخلاف وهابیت به تکفیر توسل و زیارت متوسل نشوند.

شفاعت

شفاعت یکی از اصول مسلم اسلامی است که به صراحت در آیات و روایات فراوانی از آن بحث شده است، از این رو مسئله شفاعت مورد قبول تمام گروه‌های مسلمان است. وهابیون نیز اصل مسئله شفاعت را قبول دارند ولی در برخی از احکام آن، دیدگاه‌های خاصی دارند. این گروه معتقدند شفاعت فعل و عمل خداوند و مخصوص اوست. از این رو درخواست شفاعت از غیر خداوند شرک محسوب می‌گردد، به خاطر اینکه نوعی عبادت وی تلقی می‌گردد. آنان می‌گویند اگر انسان مستقیماً پیامبر یا دیگران را شفیع قرار دهد دچار عمل شرک آلود شده است، ولی اگر انسان از خداوند بخواهد که پیامبر و دیگران که اذن در شفاعت دارند را شفیع آنها قرار دهد، این امر صحیح است (رضوانی، ۱۳۹۱: ۶۲-۶۳). ابن تیمیه می‌گوید: «اگر کسی بگوید: از پیامبر به جهت نزدیکی به خدا می‌خواهم تا شفیع من در این امور شود، این از کارهای مشرکان است» (رضوانی، ۱۳۹۱: ۱۲۷).

محمد بن عبدالوهاب نیز می‌گوید: «خواندن و استغاثه به غیر خداوند، موجب خروج از دین و دخول در جرگه مشرکان و پرستش کنندگان بت‌ها می‌شود، و مال و خون چنین شخصی مباح است، مگر آنکه توبه کند» (رضوانی، ۱۳۹۱: ۱۲۷). بن باز نیز می‌گوید: جایز نیست کسی بگوید: «اللهم انی أسألك بجاه أنبیائک»، بلکه بدعت و شرک است» (بن باز، ۱۴۱۵ق، ج ۴: ۳۱۱).

اما علمای ماتریدی به تبع از ابوحنیفه، مقام شفاعت را علاوه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای اولیا، شهدا، انبیا، فقرا و اطفال مومنین می‌دانند و برای اثبات حقانیت

شفاعت به آیاتی چون «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ»^۱ (مدثر: ۴۸) و «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى»^۲ (انبیاء: ۲۸) و «يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا»^۳ (طه: ۱۰۹) استدلال می‌کنند (قاری، ۱۴۱۷ق: ۱۶۵).

زیارت

زیارت یکی از مسائلی است که وهابیت به بهانه آن مسلمانان را مورد اتهام شرک، ارتداد و کفر قرار می‌دهند و به شدت با آن مقابله می‌کنند. ابن تیمیه می‌گوید: «هر کس قبر پیامبر صلی الله علی وآله وسلم و غیر او (از اولیا و صالحان) را زیارت کند، به غیر خدا رو آورده و به خداوند شرک ورزیده، پس این عمل حرام و شرک به خداوند است» (ابن تیمیه، ۱۴۲۳: ۶۰). همو می‌گوید: «زیارت قبور انبیا، اولیا و صالحین بدعت و نامشروع است» (ابن تیمیه، ۱۴۳۳ق: ۱۴). و در جای دیگر می‌گوید: «هر کس سفرش را به قصد زیارت قبر رسول اکرم انجام دهد، مثل کسانی که به قصد زیارت قبور پیشوایان در مدینه و مساجدی که اطراف آن است سفر می‌کنند، با اجماع مسلمانان مخالفت کرده و از شریعت پیامبر اکرم خارج شده است» (ابن تیمیه، ۱۴۲۳ق: ۱۸). همچنین می‌گوید: «زیارت قبر پیامبر یا غیر او، غیر خدا را خواندن و شریک کردن غیر خدا در کارهای خدایی است، و حرام و شرک است» (ابن تیمیه، ۱۴۲۳ق: ۵۲).

اما علمای دیوبندی و ماتریدی بر خلاف وهابیت که زیارت پیامبر را حرام و شرک می‌دانند، می‌گویند به عقیده ما زیارت قبر پیامبر از بزرگترین موجبات قرب الهی و از مهمترین ثواب‌ها و موثرترین وسیله‌ها برای دستیابی به درجات بلند است. این گروه به پیروی از ابوحنیفه قائل به زیارت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و بزرگان دین و دیگر اموات هستند (سهارنپوری، ۱۳۹۴: ۳۲).

۱. پس آنان را شفاعت شیعیان سودی نمی‌دهد.

۲. و جز برای کسی که خدا بپسندد شفاعت نمی‌کنند و آنان از ترس [عظمت و جلال] او هراسان و بیمناکند.

۳. در آن روز شفاعت کسی سودی ندهد مگر آنکه [خدای] رحمان به او اذن دهد و گفتارش را [در مورد شفاعت از دیگران] بپسندد.

توسل

اعتقاد وهابیون این است که آیاتی در قرآن نافی توسل به غیر خداوند هستند و آن را شرک می‌شمارند، از جمله آیه شریفه «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى»^۱ (زمر: ۳) که درباره معبودهای مشرکان جاهلیت است که می‌گفتند: اگر ما آنها را پرستش می‌کنیم برای این است که ما را به خدا نزدیک کنند. قرآن این سخن آنها را شرک می‌شمارد.

محمد بن عبدالوهاب در این باره می‌گوید: «اگر کسی در تمام شب و روز خدا را عبادت کند، آنگاه نزد قبر پیامبر و یا ولی خدا برود و آنان را بخواند (و حاجتی بطلبد)، در واقع دو معبود برای خود برگزیده، و گواهی نداده است که معبودی جز خدای یگانه نیست» (عبدالوهاب، ۱۳۹۶، ج ۶: ۱۴۶). او در ادامه می‌گوید: «اسلام کسی پذیرفته نیست، مگر آنکه از کسانی که به واسطه صالحان به خدا تقرب می‌جویند بیزار جسته و آنان را کافر بشمارد» (عبدالوهاب، ۱۳۹۶، ج ۶: ۱۴۶) و در آخر می‌گوید: «مذاهب اجماع دارند بر اینکه هر کس بین خود و خداوند واسطه‌ای قرار دهد و آنان را بخواند، کافر و مرتد است و مال و خونس حلال است» (عبدالوهاب، ۱۳۹۶، ج ۶: ۲۲۷).

دیدگاه علمای دیوبندیه و ماتریدیه برخلاف نظر علمای وهابیت است. آنها می‌گویند نزد ما و مشایخ ما، توسل به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ندای آن حضرت چه در حال حیات و چه در حال ممات اشکالی ندارد (سهارنپوری، ۱۳۹۴: ۳۶). البته تهانوی می‌گوید خطاب غیر خداوند در دعا و توسل، تنها با اعتقاد به تصرف استقلالی غیر از مصادیق مسلم شرک است، اما در صورتی که غیر خداوند به عنوان واسطه فیض الهی مورد خطاب قرار گیرد، توسل به او اشکالی ندارد (تهانوی، ۱۴۳۰ق، ج ۵: ۳۷۸-۳۷۹).

گریه در عزاداری

از دیگر اعتقادات وهابیت که با تمام فرق موجود در جهان اسلام در تعارض است این است که معتقدند گریه و ناله بر میت حرام است و نباید هنگام مردن کسی از موالید خود، گریه و ناله سر داد. آنان به روایتی از پیامبر استدلال می‌کنند که آن حضرت فرمودند: «إِنَّ

۱. ما آنان را جز برای اینکه ما را هر چه بیشتر به خدا نزدیک کنند، نمی‌پرستیم.

الْمِيَّتَ لِيَعْدَبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ»، میت با گریه‌های بستگانش به عذاب می‌افتد و می‌گویند گریه بر اموات، بدعت بوده و حرام است (سبحانی، ۱۳۸۵: ۳۰۴).

اما علمای دیوبندیه و ماتریدیه گریه و عزاداری را با توجه به گزارش‌های صحیح تاریخی مانند گریه پیامبر برای فرزندشان ابراهیم صحیح می‌دانند و قائل به مشروعیت این عمل نزد بیشتر علمای اسلام هستند (تهانوی، ۱۴۳۰ق، ج ۵: ۱۲۰-۱۱۹). البته برخی از علمای دیوبند مراسم عزاداری محرم و انجام دادن نذر و غیر آن را بدعت و حرام می‌دانند (گنگوهی، بی تا: ۱۴۹-۱۴۸).

تلقی از شیعیان

عقیده دیگر وهابیت، تکفیر شیعیان است که چرایی آن با توجه به مباحث فوق مثل زیارت و توسل و شفاعت روشن است. از نظریه پردازان این اعتقاد ابن تیمیه است. او به مذهب تشیع انتقادهایی وارد نمود و کتاب‌هایی در این مورد نوشت. یکی از مشهورترین این کتاب‌ها «منهاج السنه النبویه فی الرد علی الشیعه القدریه» در رد کتاب «منهاج الکرامة فی الامامة» علامه حلی است. او در جای‌جای این کتاب به انکار مسلمات و تکفیر تشیع و بی‌حرمتی به اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم پرداخته است (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۱۶۳-۱۶۵). وهابی‌ها هم به پیروی ابن تیمیه دشمن درجه یک شیعیان و تشیع هستند. چنانچه محمد بن عبدالوهاب به پیروی از ابن تیمیه، کتاب جداگانه‌ای در رد تشیع نگاشته و آن را الرد علی الرافضه نام نهاده و شیعیان را از اسلام خارج دانسته و آنها را ولد زنا خوانده است (عبد الوهاب، بی تا: ۴۲).

در مقابل علمای دیوبند و ماتریدیه نگاه تند و با کینه‌ای نسبت به شیعیان ندارد، گرچه بعضی از علمای متقدم این مکتب مانند شاه ولی الله دهلوی و فرزندش، عبدالعزیز، کتاب‌هایی چون تحفه اثنی عشریه را در نقد شیعیان نوشته‌اند. اما امروز اگر از علمای دیوبند سوال شود که شما شیعیان را تکفیر می‌کنید و اجازه کشتن آنها را می‌دهید یا نه؟ در جواب می‌گویند ما شیعیان را مسلمان می‌دانیم، گرچه در مواردی با آنها اختلاف داریم (فرمانیان، ۱۴۰۲: ۲۹).

بررسی تطبیقی فوق نشان می‌دهد که این دو گروه در کلام اعتقادی خویش خصوصاً در زمینه توحید، توسل، شفاعت و زیارت و تلقی از جایگاه شیعیان با یکدیگر تفاوت‌های

عمیقی دارند. نتیجه این دو تلقی از توحید در آنجا نمایان می‌گردد که طبق دیدگاه وهابیت؛ شیعیان به عنوان مثال بخاطر توسل به قبر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مشرک و کافر می‌شوند ولی طبق دیدگاه ماتریدیه که نزدیک به عقیده شیعیان در مورد توحید است صرف جاری کردن شهادتین برای اسلام آوردن فرد کافی است و احترام و توسل به قبر پیامبر صلی الله علیه و آله موجب شرک و کفر نمی‌گردد (سهارنپوری، ۱۳۹۴: ۳۶). در نتیجه این تمایزات بین دو گروه طالبان و وهابیت، ظرفیت برقراری ارتباط بین شیعیان و طالبان بسیار بیشتر و پایدارتر از ارتباط با گروه‌های وهابی است. در نتیجه این تفاوت‌ها، این امکان به لحاظ عقیدتی برای ج.ا. ایران هست که با گروه طالبان ارتباطات بیشتری مبتنی بر همزیستی مسالمت‌آمیز و پذیرش متقابل برقرار کند.

پ- راهبردهایی برای رابطه با طالبان بر اساس مبانی اعتقادی آنان

جمهوری اسلامی ایران دارای اشتراکات سیاسی، مذهبی، اقتصادی و فرهنگی با کشورهای خاورمیانه است و یکی از دولت‌های مهم و تاثیرگذار در این منطقه محسوب می‌شود. از این رو یکی از راهبردهای سیاست خارجی خود را تلاش برای فراهم کردن بسترهای همگرایی میان دولت‌های این منطقه قرار داده است و برای این همگرایی از راهبردهایی چون تقویت روابط فرهنگی و مذهبی، سیاسی و اقتصادی و... استفاده کرده است (دهکردی و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۰۶). از جمله موارد دارای اهمیت در تحکیم و تقویت روابط خارجی کشور در خاورمیانه با توجه به موقعیت مکانی این منطقه، همگرایی بر اساس اعتقادات مذهبی در مقابل دشمنان اسلام است. مراد از اعتقادات مذهبی، کلیه زمینه‌هایی است که در طول تاریخ اسلام به‌طور طبیعی در روند منطقه خاورمیانه شکل گرفته است و بسترهای شناخت و تعاملات را از دیرباز تاکنون فراهم نموده است (گوهری مقدم و بشیری لاحقی، ۱۳۹۶: ۸۳).

اکثر مردم و کشورهای این منطقه گرایش خاصی به اسلام دارند و این دین را بخش مهمی از هویت ملی خود می‌دانند. در اصل آنها به یک نظام واحد فارغ از مسائل قومی و قبیله‌ای و نژادی به نام امت تعلق دارند (کاظمی، ۱۳۷۰: ۱۵۹). مسلمانان با داشتن آیین مشترک و به کارگیری مبانی اسلام به‌عنوان هویت واقعی این سرزمین می‌توانند مهمترین زمینه همگرایی را در قالب تحقق امت واحده به اجرا در آورند. در نتیجه یکی از عوامل

مهم همگرایی در منطقه خاورمیانه، فضای اسلامی و اعتقادی است (ولی پور زرومی، ۱۳۸۱: ۳۵۸). جمهوری اسلامی ایران با استفاده از این ظرفیت مهم تلاش می‌کند از مبانی اسلامی و آموزه‌های دینی برای همگرایی کشورهای منطقه و راهبرد سیاست‌های فرمانطقه‌ای برای محدود ساختن نقش و نفوذ قدرت‌های بزرگ بهره بگیرد (اردکانی، راستین دل، ۱۳۹۶: ۱۴۷).

در آموزه‌های قرآن و سنت نبوی بر اتحاد و همگرایی و انسجام بین پیروان مکاتب مختلف اسلامی تاکید شده و از تنازع و اختلاف و درگیری‌های فرقه‌ای به دلیل اینکه باعث دور شدن مسلمانان از رسیدن به اهداف و آرمان‌های آنها می‌شود، نهی شده است. پیام پیامبر اسلام برای همه ادیان به ویژه دین مبین اسلام پیام وحدت، همدلی و همگرایی بوده است. با توجه به آیه ۶۴ سوره آل عمران که می‌فرماید: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ»^۱ پیامبر اسلام نه تنها خواستار وحدت میان مسلمین بوده است بلکه این امر را به یهود و نصارا نیز تعمیم داده است و در این آیه آنها را به وجود امر مشترک و توحید دعوت می‌کند و از آنها می‌خواهد در کنار یکدیگر قرار بگیرند (رضوانی، ۱۳۸۷: ۱۱۳-۱۱۴).

ندای دین اسلام وحدت و همدلی بوده و از ما خواسته است که محبت خود را به دینداران ابراز کرده و با آنها حول محور توحید جمع شویم. رفتار مسلمانان در این آیه شریفه اینگونه است که به ریسمان الهی چنگ بزنید و متفرق نشوید یعنی امر به وحدت و نهی از تفرقه کرده است. لذا آیت‌الله خامنه‌ای در مورد ضرورت وحدت اسلامی اینگونه بیان می‌دارند: «وحدت بین مذاهب اسلامی یک امر تاکتیکی نیست بلکه یک اصل اساسی است» (شبهه تحلیلی نخبگان، اصل وحدت، ۱۳۹۸/۸/۲۱).

بر این اساس، تحلیلگران سیاست و دیپلمات‌های اسلامی بر اتحاد و گفتگو میان مسلمانان به عنوان اصل اساسی در راهبردهای سیاست خارجی تاکید داشته‌اند. بخصوص بعد از جنگ سرد که پارادایم جدیدی در روابط بین‌الملل بر محوریت دین و معناگرایی

---

۱. بگو: ای اهل کتاب! بیاید به سوی سخنی که میان ما و شما یکسان است [و همه کتاب‌های آسمانی و پیامبران آن را ابلاغ کردند] که جز خدای یگانه را نپرستیم و چیزی را شریک او قرار ندهیم و بعضی از ما بعضی را اربابانی به جای خدا نگیرد.

در نظام بین‌الملل شکل گرفت (ابراهیمی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۵) و دین اسلام با داشتن گزاره‌های مهم در عرصه روابط بین‌الملل، از جمله مهمترین ادیان در این امور فکری شناخته می‌شود (جانز و لاهود، ۱۳۸۹: ۶۱).

از این‌رو راهبردهای سیاست خارجی هر دولت اسلامی علاوه بر شرایط عینی مانند موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک، باید تابعی از شرایط ذهنی و انتزاعی مانند ساختار نظام اعتقادی، سیاسی، اجتماعی، آموزه‌های دینی و ذهنیت رهبران و حکام جامعه اسلامی نیز باشد. نظام سیاسی حاکم بر هر کشور اسلامی متناسب با این عوامل عینی و مولفه‌های ذهنی و اعتباری باید مبادرت به تدوین اصول و اهداف و تعیین راهبردهای سیاست خارجی خود نمایند.

از جمله ضرورت‌های سیاست خارجی منطقه‌ای ج. ا. ایران توجه به ظرفیت‌های ارتباطی با گروه طالبان و تفاوت آنها با وهابیت است. چنانچه بیان شد این دو گروه در برخی مبانی اعتقادی مهم و تاثیرگذار مانند توحید و شفاعت و توسل و برزخ و ... با یکدیگر اختلاف دارند. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت، پذیرش و جهانشمولی اسلامی در میان طالبان به مراتب بیشتر از وهابیت است چون وهابیت بر اساس مبانی اعتقادی که در مورد توحید و شفاعت و زیارت و ... دارند شیعیان را کافر و مشرک می‌دانند. اما طالبان نظری مخالف آنها دارند و شیعیان را کافر و مشرک نمی‌دانند اگر چه ممکن است آنها را بدعت‌گذار بدانند (گنگوهی، بی تا: ۱۴۹-۱۴۸).

جمهوری اسلامی ایران از سال ۲۰۱۵ بعد از اعلام خبر مرگ ملا محمد عمر و انتشار نامه سرگشاده ملا اختر به ابوبکر البغدادی مبنی بر اینکه «طالبان فعالیت‌هایی را در افغانستان حمایت می‌کند که تحت پرچم طالبان باشد»، نگران فعالیت‌های گروه‌های وهابیت در مرزهای شرقی خود بوده است و برای جلوگیری از تحت حمایت قرار گرفتن وهابیت توسط طالبان، در سال ۲۰۱۶ با ملا اختر، رهبر پیشین طالبان دیدار و گفتگو کردند (راديو فردا، ملا اختر منصور در ایران مشغول مذاکره بود، ۱۳۹۵/۳/۱۶). ایران همواره نگران تشکیل ائتلاف بین طالبان و گروه‌های وهابی در همسایگی خود بوده است.

دو کشور ایران و افغانستان در نتیجه مولفه‌های مشترکی چون اعتقادات دینی، هم‌مرز بودن، تاریخ و فرهنگ و ... بروی همدیگر تاثیر متقابل دارند. جنگ‌های داخلی و عدم ثبات سیاسی در افغانستان چالش‌هایی را برای ایران در پی داشته است. یکی از این چالش‌ها قاچاق مواد

مخدر به ایران و اروپا به‌عنوان مهمترین منبع درآمد مردم افغانستان است که به حدود سالانه ۱۰۲ میلیارد دلار رسیده و موجب افزایش آمار معتادان و جرم و جنایات‌های ناشی از ترانزیت این مواد به کشور ایران شده است (کریمی، ۱۳۷۹: ۱۵۰-۱۵۱). از چالش‌های دیگر که ایران از گذشته‌های دور تا زمان حاضر با آن روبرو بوده است، موضوع پناهندگان و مهاجران افغانستانی، تحت تاثیر اوضاع آشفته سیاسی در این کشور است. مهاجرین افغانستانی بعد از ورود غیر قانونی به ایران به علت نبودن زیرساخت‌های اقتصادی لازم در کشور خودشان برای ادامه معشیت قادر به بازگشت نیستند. در نتیجه وجود ناامنی داخلی در افغانستان زمینه‌ساز بحران‌های امنیتی برای ایران خواهد شد (احمدی پور، ۱۳۹۰: ۵۲). از جمله چالش‌های دیگر، رقابت و تنش‌های گروه‌های مذهبی در افغانستان است.

یکی از مهمترین تنش‌های مذهبی به دوران اولیه حضور طالبان در افغانستان بر می‌گردد که منجر به کشته شدن ۲۰۰۰ شیعه هزاره در مزار شریف و هشت دیپلمات و یک خبرنگار ایرانی شد و روابط ایران و طالبان را وارد مرحله بحرانی کرد (اعظمی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۴۴). در آخر هم می‌توان به چالشی که سابقه طولانی دارد اشاره کرد که حقایق رود هیرمند و نحوه تقسیم آب این رودخانه است. این رودخانه برای کشاورزان ایرانی و افغانستانی اهمیت بسزایی دارد چون مهم‌ترین رودخانه و منبع آب در این موقعیت جغرافیایی به شمار می‌رود. به همین خاطر دولت‌های مختلف افغانستان از این موضوع به‌عنوان اهرم فشار در مراودات سیاسی و اقتصادی و حتی نظامی از ایران سوء استفاده می‌کنند (اعظمی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۴۲). در چنین شرایطی و خصوصاً بعد از به قدرت رسیدن مجدد طالبان در افغانستان، لازم است به بازبینی فهم خود از مبانی اعتقادی این گروه پرداخته تا زمینه برقراری روابطی همزیستانه‌تر با این گروه فراهم شود. برقراری ارتباط نزدیک با طالبان و مذاکره مبتنی بر شناختی عمیق از هویت این گروه نقش سازنده‌ای در حل مسائل بین دو کشور ایفا می‌کند. از این‌رو دولت ایران در مواجهه با گروه طالبان دو راهبرد سیاست خارجی را می‌تواند دنبال کند:

الف- جلوگیری از تشکیل گروه‌های وهابی در همسایگی شرقی خود

در همسایگی شرقی ایران در افغانستان، گروهی به نام طالبان شکل گرفت. این گروه که در مدارس دینی پاکستان از جمله مدرسه حقانی درس خوانده بودند؛ به نام اسلام،

نظریه‌های اعتقادی، سیاسی و اجتماعی را بیان کردند و در عمل نیز قیامی اجتماعی و سیاسی برای تحقق خارجی آن نمودند و در افغانستان به قدرت رسیدند (مژده، ۱۳۸۲: ۲۸-۲۷). با گذشت زمان از تاسیس، سقوط و بعد از به قدرت رسیدن دوباره این گروه، این مطلب مشخص شد که جریان طالبان نه تنها یک جریان بی‌ریشه و بی‌هویت در افغانستان نیست بلکه به عکس ریشه عمیقی در میان بخش عمده‌ای از جامعه این کشور دارد بطوریکه اکثر مردم این کشور اکنون یا بصورت مسلحانه در این جریان حضور دارند و یا از نظر ایدئولوژیک و فکری با آنها همسو هستند (ایسنا، ۱۴۰۰/۶/۹). بر این اساس ارتباط ایران با گروه طالبان به خاطر داشتن برخی مرزهای مشترک ژئوپلیتیک و عقیدتی که با گروه‌های وهابی اختلافات و تمایزات بسیاری دارند، حائز اهمیت است.

به نظر نگارندگان، یکی از راهبردهای سیاست خارجی ایران بعد از قدرت گرفتن دوباره این گروه، جلوگیری از شکل‌گیری گروه‌های افراطی و تکفیری وهابی در مرزهای شرقی خود است. بیان شد که وهابیت، شیعیان را کافر و مشرک و کشتن آنها را جایز می‌دانند. ایران نیز سابقه مبارزه با گروه‌های تکفیری وهابی را در عراق و سوریه دارد و از عقاید افراطی آنها آگاه است. از این رو به نظر می‌رسد دولت جمهوری اسلامی ایران با توجه به اختلافات و تمایزات اعتقادی که بین طالبان و وهابیت وجود دارد، لازم است از منظر واقع‌گرایی سیاسی بین این دو گروه مرزگذاری کند و روابط سیاسی خود را متناسب با تمایزات آنها شکل دهد.

همانطور که آیت‌الله خامنه‌ای دو هفته بعد از سقوط کابل توسط طالبان فرمودند: «در مورد افغانستان، ما از مردم افغانستان حمایت می‌کنیم. دولت‌ها می‌آیند و می‌روند ... خصوصیت روابط ما با دولت‌ها به روابط آنها با ما بستگی دارد» (دفتر منطقه‌ای خبرگزاری تسنیم، ۱۴۰۰/۶/۶). این آگاهی همچنین در سخنان حسن کاظمی قمی، نماینده ویژه رئیس‌جمهور ایران در افغانستان، دیده می‌شود: «طالبان واقعیتی در این کشور است، واقعیتی که پایتخت را کنترل می‌کند و تامین امنیت این کشور را بر عهده دارد» (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۱/۱۰/۹). بنابراین ارتباط با طالبان می‌تواند برای مقابله با تهدیدات امنیتی که وهابیت می‌توانند بوجود آورند، موثر واقع شود.

در همین راستا رسانه‌های دولتی نیز در جهت پیشبرد راهبردهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی به توجیه رابطه بین دولت ایران و گروه طالبان پرداخته‌اند که اولاً باید بین طالبان و وهابیت تمایز قائل شد چون از نظر اعتقادی با هم اختلاف دارند و ثانیاً برخی اقدامات گذشته طالبان در کشتار شیعیان افغانستان یا دیپلمات‌های ایرانی را باید بر مبنایی غیر از شیعه‌ستیزی درک کرد. عبدالله گنجی مدیر مسئول روزنامه جوان بعد از سفر یک‌هفت‌هفته‌ای طالبان در فوریه ۲۰۲۱ به تهران می‌نویسد: «طالبان بر خلاف گروه تکفیری وهابی‌ها روی خوشی به مذاکرات نشان می‌دهند و بدنبال قدرت گرفتن در جغرافیای افغانستان هستند نه قدرت گرفتن در جهان اسلام بر خلاف وهابیت.» او همچنین کشتار شیعیان مناطق کابل و عبدالعلی مزاری (رهبر حزب وحدت) را اینگونه توجیه می‌کند که «طالبان با هدف تصرف بامیان و مقاومت مردم این منطقه دست به کشتار شیعیان زدند نه اینکه آنها را کافر و مشرک بدانند» (گنجی، ۲۰۲۱/۲/۲).

همچنین احمد نادری نماینده مجلس ایران هم با توجه به اختلافات اعتقادی بین گروه طالبان و تکفیری وهابی، طالبان را یک جنبش بومی در کشور افغانستان می‌داند: «ارتباط با طالبان ثبات را در جامعه افغانستان افزایش می‌دهد و از نفوذ گروه‌های وهابی جلوگیری می‌کند» (پایگاه خبری انصاف، ۱۳۹۹/۹/۱۲).

همچنین از این سرمقاله روزنامه کیهان هم می‌توان به تفاوت اعتقادی بین دو گروه طالبان و وهابیت و توجیه راهبرد سیاست خارجی ایران در گفتگو با طالبان اشاره کرد: «خبری از ارتکاب جنایات مشابه وهابیت در عراق، در کشور افغانستان نیست. طالبان حتی اعلام کرده‌اند که به جامعه شیعه آسیبی نمی‌زنند» (خبر آنلاین، ۱۴۰۰/۶/۱۵).

در همین زمینه نیز می‌توان به سخنان یک مقام ارشد سپاه اشاره کرد که می‌گوید: «ایدئولوژی طالبان با ایدئولوژی وهابیت کاملاً متفاوت است و حتی در این زمان کوتاه از تسلط آنها بر افغانستان، رویارویی آنها با تکفیری‌ها کاملاً مشهود است» (اقتصادنیوز، ۱۴۰۰/۷/۲۰).

در نتیجه به نظر نویسندگان در شرایطی که تنش بین جمهوری اسلامی ایران و قدرت‌های غربی و برخی از کشورهای حوزه خلیج فارس به دلیل برنامه هسته‌ای و موشکی افزایش یافته است، دولت ایران یکی از بهترین راهبردهای خود در سیاست خارجی

منطقه‌ای را جلوگیری از حضور گروه‌های وهابی در همسایگی شرقی خود می‌داند. ارتباط با گروه طالبان که از نظر اعتقادی نرمش بیشتری نسبت به شیعیان دارند برای دولت ایران باید در اولویت قرار گیرد. این ارتباط خود می‌تواند به نرمش بیشتر و تغییر نگرش طالبان نسبت به شیعیان منجر شود.

چنانچه در مباحث فوق در باب توحید توضیح داده شد، خروج از دامنه اسلام از منظر وهابیت بسیار ساده رخ می‌دهد؛ به گونه‌ای که حتی توسل و زیارت ساده نیز می‌تواند مجوز ارتداد باشد و بر همین اساس می‌توان نتیجه گرفت رویکرد طالبان در برابر شیعیان از نرمش بیشتری نسبت به وهابیت برخوردار است، از این رو موجب کاهش تعارضات با دولت‌های شیعیان منطقه شده است. به گونه‌ای که در شرایط فعلی، طالبان خود قربانی حملات تکفیری از سوی داعش شده است. این تساهل نسبی طالبان در مقایسه با وهابیت خصوصاً در دولت جدید طالبان می‌تواند مبنایی برای همگرایی بیشتر با این گروه باشد.

ب- تعامل و همکاری در محور مقاومت در مقابل دشمن مشترک

یکی دیگر از راهبردهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در برقراری ارتباط با طالبان وجود دشمن مشترک است. در سال ۱۹۹۸م، پس از قتل تعدادی از دیپلمات‌های ایرانی توسط طالبان، روابط ایران و افغانستان رو به تیرگی و جنگ رفت. اما پس از حادثه یازده سپتامبر که منجر به اشغال افغانستان توسط آمریکا گردید تنش‌های ایران و افغانستان کاهش یافت زیرا دولت ایران از مزاحمت‌هایی که طالبان برای حضور نظامی آمریکا در منطقه بوجود آورده بودند، استقبال می‌کرد (فتح الهی، ۱۴۰۰/۲/۲۴).

وجود دشمن مشترک را می‌توان در مبانی اعتقادی طالبان جستجو کرد که بر اساس آن جهاد علیه آمریکا را واجب می‌دانستند. این نکته در سخنان ذبیح الله مجاهد، سخنگوی طالبان، در واکنش به نشست علما در خیمه لویه جرگه در پایتخت افغانستان مشهود است: «... آمریکا با استفاده از تعدادی از علما در افغانستان، نشست‌های فرمایشی برگزار می‌کند تا علیه طالبان فتوا صادر کنند. امارت اسلامی اینگونه نشست‌ها را در جهت روند اسلام ستیزانه آمریکا می‌داند. هیچ کس توانایی ابطال این حق را ندارد و جهاد این گروه نیز حق است، و تبلیغات آمریکا نیز اثری نخواهد داشت. جهاد کنونی، جهاد دفاعی علیه کفار

م‌حارب است، و جهاد در برابر افرادی از مسلمان‌ها که در صف آمریکا قرار دارند نیز از روی نص شرعی انجام می‌شود» (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۷۹/۳/۱۵).

به نظر نگارندگان با توجه به مبانی اعتقادی طالبان و بازگشت دوباره این گروه به قدرت، مقامات ایرانی به این نتیجه رسیده‌اند که می‌توانند با به‌کارگیری شبه‌نظامیان مسلمان، آمریکا را در سایر نقاط شکست دهند و پیروزی طالبان در برابر آمریکا می‌تواند اهرم فشاری برای دولت ایران در جهت کاهش فشارهای آمریکا باشد. در نتیجه ایران به دلیل شکست آمریکا از مقاومت اسلامی در عراق و سوریه، سیاست‌های تهاجمی محور مقاومت را نیز با اطمینان خاطر بیشتری دنبال می‌کند: «کشورهای جبهه مقاومت، مجموعه‌ای را تشکیل می‌دهند که در تاریخ منطقه و در دنیا بی‌سابقه است. محور اصلی این مجموعه هم ایران است. این مسیری که ایجاد شده است یعنی یمن - تهران - بغداد - بوکمال - دمشق - بیروت - غزه خط مقاومت است؛ با محوریت ایران و پس از انقلاب اسلامی در این منطقه، مجموعه‌ای ایجاد شده است که در راستای مقاومت، استقلال و آزادی گام برمی‌دارد. من آینده بسیار خوبی برای این مجموعه پیش‌بینی می‌کنم و البته افغانستان هم جزو این مجموعه است و مهمترین پیروزی‌ای که به دست آورده است این است که آمریکا را بیرون کرده است» (ولایتی، ۱۴۰۰/۶/۳).

همکاری اخیر وزارت اطلاعات ایران با طالبان در دستگیری چند مامور موساد در مناطق کوهستانی مرزی دو کشور در جریان تحولات طوفان الاقصی نمونه‌ای از امکان و مزایای همکاری دو کشور است.

تصور غالب بین مقامات کشور این است که آنچه در افغانستان اتفاق افتاد به عقب‌نشینی‌های بیشتر آمریکا در سراسر خاورمیانه منجر خواهد شد. رئیس‌جمهور رئیسی در گفتگویی بیان کرد حضور آمریکا در منطقه باعث ناامنی خاورمیانه شده است (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۱/۱۲/۲۱). سرلشگر نقدی، جانشین فرمانده کل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، در گفتگویی به کشورهای منطقه هشدار داد که «پایگاه‌های آمریکا در منطقه به همین زودی به سرنوشت پایگاه‌های افغانستان دچار خواهند شد و از همه گروه‌ها و کشورهای منطقه خواست راه خود را از آمریکا جدا کنند» (ایسنا، ۱۴۰۱/۱۲/۲۱).

از سخنان مقامات و رسانه‌های دولتی می‌توان نتیجه گرفت که دولت ایران روی طالبان با توجه به مبانی اعتقادی که نسبت به جهاد و دشمن مشترک دارند به‌عنوان یکی از محورهای مقاومت حساب ویژه‌ای باز کرده‌اند و همین امر ظرفیت گسترش روابط این دو کشور با هم را دارد.

نتیجه‌گیری

شناخت مکاتب فکری و مذهبی اسلامی، در فهم صحیح ما از اساس اسلام بسیار حائز اهمیت است. شناخت این مذاهب فکری و سیر تطور آنها در تاریخ اندیشه اسلامی، فهم بهتری از آموزه‌های دینی را در اختیار مخاطبان آن ادیان و ادیان دیگر قرار می‌دهد و به لطف این شناخت، می‌توان به درک و تفسیر بهتر و دقیق‌تری از آموزه‌های دینی و برقراری همزیستی مسالمت‌آمیز بین مذاهب مختلف دست یافت. در این مقاله تبیین شد که اندیشه طالبان در مذهب کلامی ماتریدیه و مدارس مذهبی دیوبندیه پاکستان و تفکر تکفیری در مذهب کلامی وهابیت ریشه دارد. این دو مذهب کلامی در برخی موضوعات کلامی و اعتقادی مهم مانند توحید، شفاعت، زیارت، توسل، حیات برزخ و گریه در عزاداری و تلقی از شیعیان با هم اختلاف دارند و همین اختلاف باعث شده است که بین گروه طالبان و وهابیت تفاوت‌های اساسی وجود داشته باشد. یکی از این تفاوت‌های اساسی را می‌توان به پذیرش و جهانشمولی گسترده‌تر در برقراری ارتباط سایر گروه‌ها مخصوصاً شیعیان در بین طالبان نسبت به وهابیت اشاره کرد.

طبق مبانی اعتقادی و آموزه‌های دینی، همگرایی و عدم تفرقه جزء اصول اساسی دین اسلام است نه اینکه یک تاکتیک باشد. از این‌رو سیاست خارجی راهبردی دولت‌های اسلامی باید بر اساس این اصول عقاید و آموزه‌های دینی تنظیم گردد. دولت جمهوری اسلامی ایران نیز به‌عنوان یک دولت اسلامی، راهبرد سیاست خارجی خود را بر اساس شواهد بر این اصل استوار کرده است. به همین دلیل با گروه طالبان بخاطر داشتن مرزهای ژئوپلیتیک و عقیدتی روابط حسنه‌ای برقرار کرده و در برخی وقایع مثل درگیری‌های مرزی و چالش‌های آبی از خود خویشتنداری نشان داده است. از جمله راهبردهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در مواجهه با طالبان می‌توان به نگرانی دولت ایران از تشکیل گروه‌های تکفیری وهابی در کشور افغانستان اشاره کرد. بنابراین در نتیجه

اختلافاتی که بین این دو گروه از نظر اعتقادی وجود دارد، ارتباط با طالبان را برای جلوگیری از تشکیل گروه‌های تکفیری و هابی در همسایگی شرقی خود ضروری می‌داند. از دیگر رویکردهای سیاست خارجی ایران همکاری و ارتباط با طالبان در مقابل دشمن مشترک آمریکا است. دولت ایران با توجه به مبانی اعتقادی طالبان در مورد جهاد و خروج آمریکا از افغانستان، این گروه را بعنوان یکی از کشورهای محور مقاومت قبول کرده و تغییر رویکردی نسبت به این گروه نسبت به سال ۱۹۹۰م داشته است. واقع‌گرایی سیاسی مستلزم این است که با تکیه بر وجوه مشترک و پرهیز از اختلاف‌های عقیدتی و مسائل حاشیه‌ای به دنبال تامین منافع ملی باشیم. مشترکات عقیدتی بین شیعیان و کلام ماتریدی طالبان و پذیرش بهتر شیعیان توسط طالبان متاخر می‌تواند به حفظ امنیت در مرزهای شرقی کشور، کنترل مهاجرت اتباع افغانستان، کنترل قاچاق مواد مخدر و غیره که همگی از دغدغه‌های سیاست خارجی کشور است کمک کند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Saeid Sorkhi Khozani <https://orcid.org/0000-0002-7249-5896>

Ali Abedi Ranani <https://orcid.org/0000-0003-2154-5600>

Ali Krrlll ' ' i iiiiii <https://orcid.org/0000-0002-7247-8252>

منابع

الف - فارسی

- ابراهیمی و دیگران، (۱۳۸۹)، «رویکرد اسلام به روابط بین‌الملل در مقایسه با رویکردهای رئالیستی و لیبرالیستی»، دو فصلنامه دانش سیاسی، پاییز و زمستان، شماره ۱۲، صص ۵-۴۲.
- ابوزهره، محمد، (۱۳۸۴)، تاریخ مذاهب اسلامی، چاپ اول، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان.
- احمدی پور، زهرا، (۱۳۹۰)، «تبیین عوامل ناامنی در جنوب شرق ایران»، فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی، پاییز، شماره ۲۷، صص ۱۳-۴۴.

- اردکانی، محمد عابدی، راستین دل، نجیب الله، (۱۳۹۶)، «راهبردهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در برقراری همگرایی در خاورمیانه»، فصلنامه رهیافت سیاسی و بین‌المللی، سال هشتم، بهار، شماره ۳، صص ۱۴۶-۱۷۵.
- اعظمی، هادی، رنجکش، محمد جواد، (۱۳۹۱)، «مهمترین منابع تنش‌زا سیاسی - امنیتی در روابط ایران و افغانستان»، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت، بهار، صص ۱۳۹-۱۵۱.
- اقتصاد نیوز، «اظهارات سردار نیلفروشان درباره راهبرد ایران در مقابل طالبان»، ۱۴۰۰/۷/۲۰، <https://b2n.ir/a28829>
- ایسنا، «همه باید حساب خود را در منطقه از آمریکا جدا کنند»، ۱۴۰۱/۱۲/۲۱، <https://b2n.ir/h73648>
- ایسنا، «۵ راهبرد ایران در رابطه با افغانستان»، ۱۴۰۰/۶/۹، <https://b2n.ir/y20655>
- پایگاه خبری انصاف، «طالبان یکی از جنبش‌های اصیل منطقه است»، ۱۳۹۹/۹/۱۲، <https://b2n.ir/h47904>
- پایگاه خبری شفقنا، «حاشیه سفر هیئت طالبان به تهران»، ۲۰۲۱/۲/۲، <https://b2n.ir/y84704>
- پریزاد، رضا، (۱۴۰۰)، «بررسی مولفه‌های تاثیرگذار بر تغییر رویکرد سیاسی - دفاعی ایران در قبال گروه طالبان»، دانش تفسیر سیاسی، سال سوم، پاییز، شماره ۹، صص ۵۵-۷۳.
- جانز، آنتونی اچ و لاهود، (۱۳۸۹)، اسلام و سیاست بین‌الملل، ترجمه رضا سیمیر، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- جلالی، سید لطف الله، (۱۳۹۸)، تاریخ و عقاید ماتریدیه، چاپ اول، قم: انتشارات دانشگاه ادیان.
- حسنی، محمد باقر، (۱۴۰۱)، «طالبان و دیوبندیسم»، نشریه معارف اسلامی و علوم سیاسی، بهار و تابستان، شماره ۱، صص ۱۳۲-۱۵۲.
- خامنه‌ای، سید علی، (۱۳۴۷)، مسلمانان در نهضت هندوستان، چاپ اول، تهران: انتشارات آسیا.
- خبر آنلاین، «طالبان می‌گویند ضد شیعیان نیستند»، ۱۴۰۰/۶/۱۵، <https://b2n.ir/q22398>
- خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، «گفتگوی رئیس‌جمهور با وزیر امور خارجه: شکست آمریکا در افغانستان باید به فرصتی برای امنیت و صلح تبدیل شود»، ۱۴۰۱/۱۲/۲۱، <https://b2n.ir/q85008>
- خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، «گفتگوی شبکه العالم با کاظمی قمی»، ۱۴۰۱/۱۰/۹، <https://b2n.ir/k70757>
- خبرگزاری تسنیم، گفتگوی اختصاصی ولایتی: «افغانستان هم‌بخشی از محور مقاومت است»، ۱۴۰۰/۶/۳، <https://b2n.ir/w68694>

- خبر گزاری تسنیم، «جهاد بر حق ما در آستانه پیروزی است»، ۱۳۷۹/۳/۱۵،
<http://B2n.ir/e16630>
- دفتر منطقه‌ای خبرگزاری تسنیم، «دیدار رهبر و رئیس جمور جدید ایران»، ۱۴۰۰/۶/۶،
<https://b2n.ir/r76042>
- دهکردی و دیگران، (۱۴۰۰)، «سیاستگذاری روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه با تاکید بر سوریه»، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، زمستان، شماره ۵۷، صص ۲۰۵-۲۲۲.
- رادیو فردا، «ملا اختر منصور در ایران مشغول مذاکره بود»، ۱۳۹۵/۳/۱۶،
<https://b2n.ir/n95353>
- رشید، احمد، (۱۳۷۷)، *افغانستان، طالبان و سیاست‌های جهانی*، چاپ اول، ترجمه عبدالغفار محقق، مشهد: ترانه.
- رضوانی، علی اصغر، (۱۳۹۱)، *وهابیت و شفاعت*، چاپ اول، تهران: مشعر.
- رضوانی، علی اصغر، (۱۳۹۰)، *وهابیت و عالم برزخ*، چاپ اول، تهران: مشعر.
- رضوانی، علی اصغر، (۱۳۸۷)، «همگرایی مذاهب اسلامی از دیدگاه قرآن و روایات»، مجله طلوع نور، بهار، شماره ۲۵، صص ۱۰۳-۱۲۴.
- سهارنپوری، خلیل احمد، (۱۳۹۴)، *المهند علی المهند*، چاپ اول، ترجمه عبد الرحمن سربازی، مشهد: نشر جاودان.
- شبکه تحلیلی نخبگان، «اصل وحدت»، ۱۳۹۸/۸/۲۱، <https://b2n.ir/p12533>
- فرمانیان، مهدی، (۱۴۰۲)، «نامه آفتاب»، ماهنامه علمی و تحلیلی وضعیت‌شناسی شیعیان، تابستان، شماره ۱، صص ۲۸-۳۶.
- فتح‌الهی، عبد الرحمن، «روابط تهران با طالبان اجتناب‌ناپذیر است»، دیپلماسی ایرانی، ۱۴۰۰/۲/۱۴،
<https://b2n.ir/q40847>
- کاظمی، علی اصغر، (۱۳۷۰)، *نظریه‌های همگرایی در روابط بین‌الملل*، چاپ اول، تهران: قومس.
- کرمانی، طوبی، (۱۳۸۲)، «نگاهی بر وهابیت»، مقالات و بررسی‌ها، تابستان، دفتر ۷۳، صص ۹-۲۷.
- کریمی، علی، (۱۳۷۸)، *مدیریت سیاسی در جوامع چند فرهنگی*، چاپ اول، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- گوهری مقدم، ابوذر و بشیری لحاق، میثم، (۱۳۹۶)، «کاربست نظریات همگرایی در طراحی مدل همگرایی منطقه‌ای در حوزه همسایگی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه دانش سیاسی، بهار و تابستان، شماره ۱، صص ۷۱-۸۹.

- ولی پور زرومی، حسین، (۱۳۸۱)، «موانع ذهنی و روانی همگرایی در خاورمیانه»، فصلنامه راهبرد، زمستان، شماره ۲۶، صص ۳۶۰-۳۴۴.
- مزده، وحید، (۱۴۰۰)، افغانستان و پنج سال سلطه طالبان، چاپ اول، تهران: نشر نی.
- هاشمی، سید محمد علی، (۱۳۹۸)، دین و دولت در عربستان سعودی (پیوند هویتی و ساختاری وهابیت با خاندان حاکم عربستان)، چاپ اول، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).

ب- عربی

- ابن تیمیه البحرانی، عبدالرحمن بن محمد، (۱۴۲۳ق)، الرد علی الاخوانی قاضی المالکیه و استحباب زیاره، چاپ اول، بیروت: المكتبة العصریه.
- ابن تیمیه البحرانی، عبد الرحمن بن محمد، (۱۴۳۳ق)، الجواهر الباهر فی زوار المقابر، چاپ اول، ریاض: مکتبه دارالمنهاج.
- ابن تیمیه البحرانی، عبد الرحمن بن محمد، (۱۴۰۶ق)، المنهاج السنه النبویه، چاپ اول، ریاض: جامعه الامام محمد بن سعود الاسلامیه.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، (۱۴۱۴ق)، الدرر الکامنه فی اعیان المائه الثامنه، جلد یکم، چاپ اول، بیروت: دارالجلیل.
- ابن عابدین، محمد امین، (۱۴۱۵ق)، رد المحتار، جلد چهارم، چاپ اول، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن غنام، حسین، (۱۴۰۳ق)، تاریخ نجد، چاپ اول، ریاض: الصفحات الذهبیه.
- بخاری، ابو عبدالله محمد بی اسماعیل، (۱۴۱۰ق)، صحیح البخاری، چاپ دوم، قم: المکتبه السلامیه النشر و التوزیع.
- بن باز، عبد العزیز، (۱۴۱۳ق)، فتاوی مهمه لعموم الامه، چاپ اول، ریاض: دارالعاصمه.
- بن باز، عبد العزیز، (۱۴۲۰ق)، مجموع فتاوی، جلد دوم، چاپ اول، ریاض: دارالقاسم.
- بن باز، عبد العزیز، (۱۴۱۵ق)، مجموعه فتاوی بن باز، جلد چهارم، ریاض: مکتبه دارطبریّه.
- تفتازانی، سعدالدین، (۱۴۲۱ق)، شرح العقائد النسفیة و معه العقائد النسفیة، بی‌جا: المکتبه الازهریه للتراث.
- تهانوی، اشرف علی، (۱۴۳۰ق)، امداد الفتاوی، جلد پنجم، کراچی: دارالعلوم.
- سبحانی، جعفر، (۱۳۸۵)، الوهابیه فی المیزان، چاپ اول، قم: موسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق علیه السلام.
- طیب، محمد، (۲۰۰۹م)، علماء دیوبند عقیده و منهجاء، چاپ اول، دیوبند: الجامعه الاسلامیه.

- عبد الوهاب، محمد، (۱۳۹۶)، *مولفات شيخ محمد بن عبد الوهاب*، چاپ اول، رياض: جامعه الامام محمد بن سعود.
- عبد الوهاب، محمد، (۱۴۱۸ق)، *كشف الشبهات*، جلد ششم، چاپ اول، رياض: وزاره الشؤون الاسلاميه و الاوقاف و الدعوه و الارشاد.
- عبد الوهاب، محمد، (بى تا)، *رساله فى الرد على الرافضه*، چاپ اول، رياض: جامعه الامام محمد بن سعود.
- قارى، ملاعلى، (۱۴۱۷ق)، *شرح الفقه الكبر*، چاپ اول، بيروت: دارالنفائس.
- كوثرى، محمد زاهد، (۲۰۰۰م)، *مقالات كوثرى*، چاپ اول، مصر: المكتبه التوفيقه.
- لاهيجى، عبد الرزاق، (۱۳۸۵)، *سوارق الهمام فى شرح تجريد الكلام*، جلد اول، چاپ اول، قم: مؤسسه الامام الصادق.
- ماتريدى، ابو منصور، (بى تا)، *كتاب التوحيد*، قاهره: دارالجامعات المصريه.
- ماتريدى، ابو منصور، (۱۴۰۴ق)، *تاويلات اهل سنت*، حقيقه و راجعه محمد مستفيض الرحمن، بغداد: مطبعه الارشاد.

پ- اردو

- گنگوهى، رشيد احمد، (بى تا)، *فتاوى رشيديه*، كراچى: دارالاشاعت.

References

- Michael Cook, *Islamic History: A Guide to the Sources*, Third Series, Vol. 2, No. 2 (Jul., 1992), pp. 191-202 (12 pages), Published by: Cambridge University Press.

In Persian

- ابيان، محمد، (۰۰۹۹)، *تاريخ اسلام*، اول، قم: مؤسسه امام صادق.
- ابو زهرا، محمد، (۲۰۰۴)، *تاريخ اسلام*، اول، قم: مؤسسه امام صادق.
- امين، محمد، (۱۱۱۸)، *تاريخ اسلام*، اول، قم: مؤسسه امام صادق.

- Araaaa ii , aaaa mmdd Aiiii & Rattin Dll , Naji. Il l,, (1116), oooreinn Policy Strategies of the Islamic Republic of Iran in Establishing Convergence it t ee Middle Esst,, *Political and International Approach Quarterly*, Year 8, Spring, No. 3, pp. 146-175.
- Am rhl Hhi i RRkkkss,. aaaa a a d d dd (ٲdٲ(ddd ddd ddd dddd Sources of Political-security Tension in Iran-Afiiii iian Rllati''''''', *National Conference on Border Cities and Security*, Spring, pp. 139-151.
- ssss dd N,,, ,,,, rrr Nilfrss'''' s aatemnnts bbttr Ir'' s rrr atyyy aiii ttt taa aa a''''''', 000007/,,,, <https://b2n.ir/a28829>.
- Iaaa, rrrrr rr ee uuuuld Separate Their Accounts in the Region from Amrr iaa00 00@02/,,,, tt tps://.... ir/77.....
- .NNA, 55 rrratggiss ff Irnn in Relation to Afiiii iia,, // 6/0000, <https://b2n.ir/y20655>.
- Iaaaf Nsss Bss,, Tll innn is eee of the Guuuiee Meeem.. ts of tee Riii o,, 2019/9/12, <https://b2n.ir/h47904>.
- ffff aaa N,,, ,,,, ddelinss of tee ll iaan Delaaati'' s rr ip to ee rr an:, 2021/2/2, <https://b2n.ir/y84704>.
- rrr iz,, Rzz,, (1000), Il .... tiaa inn of the ccctors Affctigg tee Cnnnee of Iran's political-defense Approach twwrss the ll innn Gr,,,, *Political Commentary Knowledge, Third Year*, Autumn, No. 9, pp. 55-73.
- Johns, Anthony H, (2009), *Islam and International Politics*, Translated by: Reza Simir, First Edition, Tehran: Amkam Sadeq University Press.
- Jalali, Seyed Lotfollah, (2018), *History and Beliefs of Matridiyeh*, First Edition, Qom: Adian University Publications.
- Hosni, Muhammad Baqir, (1401), "Taliban and Deobandism", *Journal of Islamic Studies and Political Sciences*, Spring and Summer, No. 1, pp. 132-152.
- Khamenei, Seyed Ali, (1347), *Muslims in the Indian Movement*, First Edition, Tehran: Asia Publications.

- Drrrrr ri tt al,, (0000), “*Politicizing Foreign Relations of the Islamic Republic of Iran in the Middle East Region with an Emphasis on yyria,,* Winter, No. 57, pp. 205-222.
- Kaaaar Oll iew, eeee ee libnn yyy yyy y re oot Att i-iii ””, 0000// ,, <https://b2n.ir/q22398>.
- Illmmic Rbbbblic of Irnn Nsss Acccc,, rrr eiddttt 's Ceeee raation with the Minister of Foreign Affairs: America's Failure in Afghanistan Should be eeeee into an Ooortiii ty for eerrr ity ddd ccce,, 22/11/1111, <https://b2n.ir/q85008>.
- Nsss Accccy of tee Illamic Ruuull ic ff Ir,, aaaaam Netwrr k Itt erii ww witK Kaemi Qomi00 00/ 1tttt tt tss://nnniir/77.....
- Tasnim New. Annn,, PPrii nii ll ccc lss iew Cnnrrr aatinn: Afnnnnistnn is ll PP Rrt ff ths ssss ss Resittccce66 6// hhhhh ttss://biiii r/w9999..
- iiiii i Nwss Rpprr t, “iidd nn Orr Rihht is nn tee eeeehll d ff Victor,, 3/15/1379, <http://B2n.ir/e16630>.
- Regional Office of sss ii m Nsss Annn,, “ee eting ttt ween the dddrr nnd tee ee ee ee tee Naa aa a rr ff Irnn// // // 44hhh ttss://iiii i/r.....
- . rrrrr rr ddd Oteer,, (4400), PPl iticiii gg oorii RR Rl atinns of the Illmmic Republic of Iran in the Middle East Region with an Emaaaais nn yyri””, Islamic Revolution Approach Quarterly, Winter, No. 57, pp. 205-222.
- Riii o rrr d,, Mll la Ahhtrr Msss uur Wss Noootitt ing in Ir””, // 1// 00,, <https://b2n.ir/n95353>.
- Rashid, Ahmed, (1377), *Afghanistan, Taliban and Global Politics*, First Edition, Translation: Abdul Ghafar Mohaghegh, Mashhad: Taneh.
- Rizvani, Ali Asghar, (1391), *Wahhabism and Intercession*, First Edition, Tehran: Mashaar.
- Rizvani, Ali Asghar, (1390), *Wahhabism and the World of Barzakh*, First Edition, Tehran: Mashaar.

- Rizvani, Ali Asghar, (0077), eeeee ennee ff Islamic Religisss from tee rrr ppcctiee ff the Qrr 'nn add Hiii tss,, *Tolo Noor Magazine*, Spring, No. 25, pp. 103-124.
- Saharanpuri, Khalil Ahmad, (2014), *Al-Mohand Ali Al-Mufand*, First Edition, Translated by: Abdul Rahman Sarzabi, Mashhad: Javadan Publishing.
- Alll tt iaal Netwrrr k ff ll itss, rrr iccill e ff Uii ty,, 111// 8/11, <https://b2n.ir/p12533>.
- rrr maii a,, ee ddi, (4422), mmmhh Afta,, *Monthly Scientific and Analytical Journal of Shia Situationism*, Summer, No. 1, pp. 28-36.
- ttt h aaahi, Allll Rahm,, Trrr "' s Rll atisss with the ll iaan rre lllll tall eII IrnniDD ll mnc00 0000/hhh htss://.... ir/4444444
- Kazemi, Ali Asghar, (1370), *Theories of Convergence in International Relations*, First Edition, Tehran: Qoms.
- Krrmnni, oo,, (2222), AAkkkk kt Waaaaii sm", *Articles and Reviews*, Summer, Daftar 73, pp. 27-9.
- Karimi, Ali (1378), *Political Management in Multicultural Societies*, First Edition, Tehran: Islamic Council Research Center.
- Gohari ggg aaaam, Abaaar & Bsshiri aa,, aa itaam, (1116), eeee Application of Convergence Theories in the Design of the Regional Crrrrr rcce eeee l in tee Nii oooooo dddd df tee Illamic Rlllll lc of Ir""", *Political Science Quarterly*, Spring and Summer, No. 1, pp. 71-89.
- Vll iuuur rrr umi, Hsssii n, (8888), Mmt ll ddd yyyclll ggial Ossteclss to Crrrrr rcce in tee ii ddle tttt ,, *Strategy Quarterly*, Winter, No. 26, pp. 360-344.
- Mojdeh, Vahid, (1400), *Afghanistan and Five Years of Taliban Rule*, First Edition, Tehran: Ney Publishing.
- Hashemi, Seyed Muhammad Ali (2018), *Religion and Government in Saudi Arabia (the Identity and Structural link of Wahhabism with the Ruling Family*

of Saudi Arabia), First edition, Qom: Al-Mustafa International Translation and Publishing Center.

In Arabia

- Ibn Taymiyyah al-Bahrani & Abd al-Rahman ibn Muhammad, (1423 AH), *Al-Ard Ali al-Akhnai Qazi al-Malikiyya and Istahbab Ziyarah*, First Edition, Beirut: Al-Maktabeh al-Asriya.
- Ibn Taymiyyah al-Bahrani & Abd al-Rahman ibn Muhammad, (1433 AH), *Al-Jawahir al-Bahir fi Zwar al-Maqbari*, First Edition, Riyadh: Dar Al-Manhaj Library.
- Ibn Taymiyyah Al-Bahrani & Abd al-Rahman bin Muhammad, (1406 AH), *Al-Manhaj Sunnah al-Nabiyyah*, First Edition, Riyadh: Imam Muhammad bin Saud al-Islamiyya Jamia.
- Ibn Hajar Asqlani & Ahmad Ibn Ali, (1414 AH), *Al-Darr al-Kamaneh Fi Ayan Al-Ma'e VIII*, First Edition, Beirut: Dar al-Jeel.
- Ibn Abedin & Muhammad Amin, (1415 AH), *Rejection of al-Muhthar*, First Edition, Beirut: Dar al-Katb al-Alamiya.
- Ibn Ghannam, Hossein, (1403 AH), *History of Najd*, 1st Edition, Riyadh: Al-Safghat al-Zahabih.
- Bukhari, Abu Abdullah Muhammad B. Ismail, (1410 AH), *Sahih Al-Bukhari, Second Edition*, Qom: al-Maktabeh al-Salamiyyah al-Nashar wa al-Tawziyyah.
- Bin Baz & Abd al-Aziz, (1413 A.H.), *Important Fatwa for the Whole Nation*, First Edition, Riyadh: Dar al-Asma.
- Bin Baz, Abd al-Aziz, (1420 AH), *Fatwa Collection*, First Edition, Riyadh: Dar al-Qasim
- Bin Baz, Abdul Aziz, (1415 AH), *Fatwa Collection of Bin Baz*, Riyadh: Dartburiya Library
- Taftazani, Saad al-Din, (1421 AH), *Sharh al-Aqeed al-Nasafiyyah and Maah al-Aqeed al-Nasafiyyah*, Bija: Al-Maktab al-Azhariyyah for Traditions.

- Tahanwi, Ashraf Ali, (1430 AH), *Imdad al-Fatawi*, Karachi: Dar Uloom
- Sobhani, Jagar, (1385), *Al-Wahabiyyah in Al-Mizan*, First Edition, Qom: Educational and Research Institute of Imam Sadiq.
- Tayeb, Muhammad, (2009), *Ulama of Deoband Aqeedah and Manhaja*, First Edition, Deoband: Al-Jamieh al-Islamiyya.
- Abd al-Wahhab, Muhammad, (2016), *Authors of Sheikh Muhammad bin Abd al-Wahhab*, First Edition, Arabia: Society of Imam Muhammad bin Saud.
- Abd al-Wahhab, Muhammad, (1418 AH), *Kashf al-Shabhat*, First Edition, Riyadh: Ministry of Islamic Affairs and Endowment.
- Abd al-Wahab, Muhammad, (Bita), *Risalat fay Alradu Aalay Alraafida*, First Edition, Arabia: Imam Muhammad bin Saud Society.
- Qari, Mulla Ali, (1417 AH), *Sharh al-Fiqh al-Kabar*, First Edition, Beirut: Dar Al-Nafais
- Kothari, Mohammad Zahid, (2000), *Kothari's Essays*, First Edition, Egypt: Al-Maktabeh Al-Tawfiqah.
- Lahiji, Abd al-Razzaq, (1385), *Shawariq Elham fi Sharh Tajrid al-Kalam*, First Edition, Qom, Al-Imam Al-Sadiq Institute.
- Matriddi, Abu Mansour, (Bita), *Kitab al-Tawheed*, Cairo: Dar al-Jamayyat Al-Masriyyah
- Matriddi, Abu Mansour, (1404 AH), *Tawilat Ahle Sunnat*, Haqqah and Rajih Muhammad Mustafiz al-Rahman, Baghdad: Al-Arshad Press.

استناد به این مقاله: سرخی خوزانی، سعید، عابدی رنانی، علی و کربلایی پازوکی، علی، (۱۴۰۳)، «بررسی تطبیقی مبانی اعتقادی طالبان و وهابیت؛ راهکارهایی برای سیاست خارجی ایران»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۱۳(۴۸)، ۱۸۵-۲۲۲.

Doi: 10.22054/QPSS.2023.73455.3232

Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License